
Baráti Társaság helyiségeiben zajlottak. 1952. április 18-án aztán, lassú halál után – korábbi belügyminisztérium javaslatra – elrendelték a Társaságnak az egyesületek sorából való törlését.

*

1949. január 16-án Rákosi Mátyás a *Szabad Nép* hasábjain összegezte az új államhatalom jellegét és formáját. „A népi demokrácia – írta – funkciójára nézve proletárdiktatúra, szovjet forma nélkül.” Márciusban a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége kinyilvánította, hogy az új viszonyok között „a demokratikus pártok pusztá léte is tartalékot képez az osztályellenesség számára.”

Az MDP II. kongresszusán Révai József kijelentette: „Zavarná fejlődésünket, ha nem viszonyulnánk kritikusan a magyar kultúra olyan óriásaihoz, mint Bartók Béla, Ady Endre, Derkovits Gyula, és ide kell sorolni még József Attila műveinek egy részét is... Ezeknek a nagy lázadóknak kivétel nélkül az volt a gyengéjük, hogy bár gyűlölték a régi világot, többé vagy kevésbé el voltak szigetelve koruk forradalmi népmozgalmától, vagy nem voltak vele eléggé összeforva. Ebből származik minden ellentmondásuk. Ebből származnak e nagy lázadók műveinek néptől idegen dekadens, kétségbeesést tükröző vonásai!”

Végh Károly

DARVAS JÓZSEF EMLÉKEZETE*

Az évfordulók számvetésre készítetnek. Korunk társadalma hajlamos a feledésre, a feledtetésre. Az írói sorsokat, műveket sem kíméli ez az erózió. Egy ország szellemiségét jellemzi, hogy értékeit mennyire tudja megőrizni, tovább örökíteni. Egy szűkebb közösséget különösen terhel a felelősség akkor, ha saját értékeinek megtartásáról van szó. Könnyű, ha csupán örömteli, gond nélküli az örökség, de elvégzendő a mérleg akkor is, ha az ellentmondásokat hordoz, félreértések terhelik, rarakódott a kornak olyan hordaléka is, amelyet már nem szívesen vállalunk.

*Elhangzott Orosházán 2002. február 8-án Darvas József születésének 90. évfordulóján.

Darvas József Orosnázán 90 évvel ezelőtt 1912. február 10-én született. Már majdnem 30 éve, hogy nincs közöttünk. Körülötte nagy a csönd, a város azonban őrzi emlékét, szellemi hagyatékát. Múzeum, díj, emlékezések sora jelzi, hogy Orosháza nem engedi értékeit, hagyományait az enyészetnek, hisz Darvas regényeiben, drámaiban és publikációiban alapvetően nem csinál mást, mint bemutatja az őt útjára indító közösséget, a paraszt társadalmat, ennek a szinte „történelem alatti” mélységes szegénységnek a megváltoztatásán dolgozott. Sorsa, ahogy a magyar társadalom sorsa, alapvetően összefonódik a politikával: hitekkal, vágyakkal, bizony sokszor megalkuvásokkal telítődik ez, és közben valódi értékeket halmoz fel – a magyar irodalom folyamatához mérten is jelentőseket. A sorsfordulók után pedig önvizsgálattal teszi fel kérdéseit, hol rontottuk el, tehattuk volna-e másképpen? Mennyire az egyéni és mennyire a politikai felelőssége a történetek?

Mielőtt Darvas József írói pályájáról beszélnek, először arról az írói mozgalomról szeretnék szólni, amelynek ő is tagja volt, és sommásan csak népi íróknak, népi irodalomnak nevezzük. Fontos erre azért is egy pillantást vetni, hogy lássuk, az ország legnagyobb falujából a faluszél legutolsó házából, a legmélyebb szegénységből induló írónak milyen társadalmi valósággal kellett szembenéznie, milyen nagy folyamatok részesévé vált. Czine Mihály – a Darvas József-díjjal kitüntetett irodalomtörténész – 1993-ban Szárszón. A magyar irodalom jövője című beszédében az alábbiakat mondta:

„...a népi irodalom a magyar irodalom egészét örökségének tekinti, a reformáció irodalmábar., a Zrínyinél, Csokonainál, Vörösmartynál, Petőfinél, Aranyánál, Adynál, Móricznál, József Attilánál fogalmazott problémákat hozza tovább, vagyis voltaképpen a magyar irodalom sok százados útjának folytatását jelenti. Sok árnyalata volt és van, az alaphang, a nevező azonban – ahogy Illyés is mondta – mindegyik alatt közös. A Trianon után, a két világháború között indult népiek úgy vélték, hogy »az önkéntes és kénytelen disszimilálódás, a történelmi kudarc sorozat, népbetegségek és gyarmati munkaviszonyok miatt létében fenyegetett magyarságot« – Illyés Gyuláé a kép – csak egy mélyreható társadalmi átalakulás erősítheti nemzetét. Olyan nemzet élt elképzeléseikben, amely a munkás, paraszt és értelmiségi hármasság egységére épül, s amelyben a végzett munka az osztozkodási alap. A nép teljes felszabadításának útján akartak demokratikus nemzetet teremteni.

A jó haza, a méltó haza megteremtése volt a céljuk. Természetesen nemcsak a parasztság, de a magyarság minden rétege számára. S a magyarságot Ady módján értelmezték: mindenkit magyarnak tudtak, kit magyarrá tett sors, szándék, alkalom. Vagyis – megint csak Illyés Gyulát idézem – »A két világháború között fellépő és az urbánussal szemben lekicsinylően ábrázolt, sőt mindmáig nem egyszer gyanúba kevert irodalom nem paraszti, nem provinciális, nem is népi irodalom volt, de nem is urbánus: hanem az volt a magyar irodalom...«

A népi irodalmat mondták narodnyik mozgalomnak, kispolgári, szocialista, harmadik utas, nacionalista irányzatnak is, és voltak – köztük Czine –, akik a két világháború közötti időszak legjelentősebb szellemi mozgalmának értékelték. A megközelítések és értékrendek azonban legtöbbször ideológiai indíttatásúak voltak.

Az ország az első világháború után a megkésett társadalmi fejlődés állapotában volt. A polgárság erőtlen, gyenge. Sokkal nagyobb az országban a parasztság súlya: belőle lehetett és kellett nemzetet csinálni. Törvényszerű hát, hogy az irodalomból indulók, akik érzékenyen fogták fel a társadalom minden rezdülését, szükségszerűen csaptak át a politika területére is. A népi erőt ekkor a parasztság hordozza, belőle tűnnek fel azok a csillagok, akik a nemzeti hagyományokat megtartva, megőrizve tájékozódnak egy demokratikus rend megteremtése felé. Demokratikus politikai pártok nincsenek, a nyolcmillióból hárommilliónyi koldus országában. Az irodalomnak kell vállalkoznia a gondolati-ideológiai cselekvés megfogalmazására. Ez a gondolkodás azonban soha nem volt kirekesztő a többi társadalmi réteg felé. Számos átjárás, kapcsolódási pont élt, hisz a mozgalom elsősorban a célban volt azonos – egy demokratikus nemzet megteremtését en –, de eszközeiben nagyon is sokféle. „A hazateremtés felismert kötelessége hívta a mozgalomba Illyést a *Nyugat* befogadott írói közül, Tamásit a székely meséből, Németh Lászlót az esztétikából, Sárközit az újkatolicizmusból, Kodolányit a munkásmozgalomból. Jöttek írók a paraszti szegénységből is iskolák nélkül. Kőműveskedő parasztember (Szabó Pál) jelentkezett regénnyel harminchét éves korában, juhászbojtár (Sinka István) és kubikos (Nagy Imre) verssel, napszámos ember (Veres Péter) szociográfiával és novellával. Még a szomszédos országok magyar szegénységéből is asztaloslegény (Nagy István), szövőgyári munkás (Asztalos István), szolgállegény (Horváth István) és törpebirtokos (Sellyei József) emelkedett az irodalomba.”

De jöttek máshonnan is. Valamennyien a valóság felmutatásával próbáltak a történelmi realitásokra rámutatni, és a nemzeti felelősségre ébreszteni. A cél azonos, az utak és eszközök mások: szociográfia, publicisztika, líra, epika, közgazdaságtudomány, zenekutatás, ideológiai eszmék és mozgalmak. Az eszmék és gondolatok sokrétiségét a művek sugározták szét. Fórumuk elsősorban a *Válasz*, és a *Kelet Népe* című folyóirat volt. A mozgalom 1937-ben a Márciusi Frontban ért a legmagasabbra.

A sorra megjelenő szociográfiák szinte teljes magyar képet festenek, ekkor indul a *Magyarország felfedezése* című sorozat is. Losonczy Gézátt Czine is idézi: „Ezekben a művekben az elsikkadt demokrácia s a félbe maradt magyar demokratikus fejlődés dörömbölt a kapukon s jött számon kérni a kortól az eddig behajthatatlan tartozást. A magyar történelem egyik legmélyebb követelése tör föl a mélyből, s követelte öntudatosan a maga jussát.”

Megmozdul a demokratikus irányt kereső egyetemi ifjúság is szerte az országban. A követelések politikai jellegűek voltak, de ezek az elképzelések szinte már mind benne voltak a népi írók gondolatvilágában, műveikben. Csatlakoztak a demokratikus jellegű körök, mozgalmak. Országos a zászlóbontás, de határon túl is hullámokat vet: Balogh Edgár írja ekkor Romániából: „A dunai népek közeledésének szolgálatában új helyezkedési lehetőséget teremtett a kisebbségi magyar ifjúság számára.”; Szlovákiából Lacho Novomesky: „A magyarok ilyen irányú törekvésükben ma már nem találnának bennünket magukkal szemben, hanem az oldalukon.” Tamási Áron mondja: „Az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumba egyesíti. Ez a felfogás nemcsak megengedi, hanem kötelességemmé is teszi, hogy nyílt és becsületes módon munkása és ápolója legyek ennek a szellemi környezetnek.” A zenéhez is megtalálják az utat: a Márciusi Front Bartók–Kodály estjén, ahol Bartók Béla személyesen is fellépett, Kodály Ady versére írt új kórusművét, a *Fölszállott a pávát* énekelték. Azonos gondok, keserőségek és feladatok kavargtak, de nem csak itt, hanem szerte az országban. És következik az ellentámadás, a retorzió: házkutatás Veres Péternél, vádirat Féja *Viharsarok* című könyve ellen, elkobozzák Illyés verseskönyvét, perbe fogják Kovács Imrét, tiltják az egyetemi körök munkáját: felforgatók, izgatók, zsidóbérencek, hazaárulók. Ez a vád ellenük. Még hogy népi demokrácia, dunai népek összefogása, társadalmi átalakulás! Egy országot sikerül mégis felrázniuk: előtérbe kerültek a sorskérdések, egy alulról építkező nép fensége, akik érettek és hivatottak önnön sorsuk kormányzására.

A két világháború között már nem lehetett leplezni: az a népi kultúra, ami-
ben az ősi erőt sejtették, a kiapadhatatlan erőt, maga is segítségre szorul. A parasztság életformája korszerűtlen és attól inkább szabadulni, semmint megőrizni akar. Nincs mód az emelkedésre, embertelen állapotokban élnek ők. Ezzel az uralkodó rend nem tudott, de nem is akart szembenézni. A tényfeltáró szociográfia is ezért minősült ellenségesnek. A régi kultúra természetes közege megszűnt. Történelmi realitása és szükségszerűsége is.

Az új eszméket az új demokratikus pártoknak kellett volna megfogalmazniuk, ilyenek azonban nem voltak. „A túlnyomórészt paraszti lakosságú és megkésett történelmi fejlődésű népeknél más irányban alakult a parasztszemlélet. Nagyobb volt a parasztság társadalmi súlya: belőle lehetett és kellett a nemzetet csinálni.” – mondja Czine.

Daravas József is ilyen szándékkal indul a népi irodalomba. Tiszta, ragyogó, világos hit az övé. Ebben a nagy bizakodásban ő a népi írók balszárnyát, a radikális szegényparaszti törekvéseket képviselte.

Irodalmi tájékozódása is a „sors irodalom” felé terelte. Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond jelentették számára a tájékozódási pontokat. Móriczról

iskolás korából is hozott emléket: Móricz Orosházán jártában ellátogatott iskolájába és a tanító úr őt hívta fel felelésre Jókaiából. Adyról azt mondja: „Óriási releváció volt az én számomra; valami felsejlett bennem, hogy hogyan lehet, hogyan kell írni, szólni a magyar valóságról, mély és történelmi összefüggésben.” Szabó Dezsőnél „anarchikus forradalmisága, írásának tragikus nemzeti pátosza” ragadja meg. Móricz műveiben „a fölcsapó pogány, kemény forróságot” érzi.

A költők közül Kassák Lajos, Illyés Gyula, József Attila versei jutnak el hozzá. Prózában és versben is a magyar irodalmi alkotók progresszív vonulata az, amely hatást gyakorolt rá. Korai szabad versei is ezt tükrözik, melyet 20 évesen már *Szivárvány* című folyóirat közöl. Mikor 1932-ben Kiskunfélegyházán a tanítóképzőből kilép, már ismeri a korabeli marxista, szocialista ideológia irodalmát: „...amikor 1932 végén, egy ködös októberi napon, az egykori iskolai zöld faladamban egy anyám – sütötte kenyérrel, azzal az elhatározással indultam el Budapestre, nagy író leszek, ezt már úgy fogalmaztam meg magamban: szocialista író...” – írja később. Budapesten már 1933 elején „lebukik”, börtönbe kerül. Németországban ezen a napon csapnak fel a lángok a Reichstag épületén... Első novellájáért, amely 1934-ben a *Szabad Írásban* jelent meg rendőri felügyelet alá kerül, ott éli meg az első regényének a *Fekete kenyér*-nek a megjelenését is. Nem az a szándék él benne, hogy most ő „népi író”, „falukutató” lesz. Sokkal inkább a feszítő társadalmi ellentmondásokra keresi a választ, hisz a magyar paraszti élet mindennapos keserveit éli meg. Egy olyan írói attitűdöt keres, amely a parasztságról forradalmi szemmel, a változtatás igényével tud szólni. A *Fekete kenyér* hősei egy falu szegény zsellérjei. A kép komor és lázító: nyomor, nélkülözés, éhség, betegség. Addig van szükség rájuk, addig dolgozhatnak, amíg a gróf és annak úri kedve úgy nem hozza, hogy mehetnek neki a nincstelen világnak. A szembeszegülést is a megalázások és egyéni tragédiák sorozata – felesége és gyermeke halála – provokálja ki.

Az ugyanebben az évben (1934) megjelenő regényében a *Vízkeresztől szilveszterig* címűben is a béres sors a főszereplő. Ebben a béres-világban az emberi élet legjelesebb, legbensőségesebb eseményeire, a házasságra és a gyermek születésére is csak néhány óra szabadság jut. A szocialista jellegű eszmék itt már megfogalmazódnak: „A világot igenis meg lehet változtatni ...az életünk rajta, hogy a mi igazunk legyen az igazság.”

Az agrárszocialista eszméknek, lázadásoknak ezen a vidéken történelmi hagyományai vannak. A *legnagyobb magyar faluban* írja le, hogy 1848-ban még a nagy harangot is levették a toronyból, és elküldték ágyút önteni. „A jó orosházaiak – írja – azonban túlságosan is szó szerint értelmezték a szabadságot, testvériséget, egyenlőséget és minden különösen lelkiismeretfurdalás nélkül birtokba vették a földesúri birtoknak jó részét, valószínűleg azzal a logikával, hogy

ők izzadnak a földükön, teremjen hát nekik.” Még Kossuth Lajos is levelet írt a megyéhez: „Nem tudja-e az orosházi nép, hogy ez rablás, mit Isten törvénye tilt, a földi igazság pedig megbüntet? [...] Azért hát én Isten és haza nevében kérlek: legyen béke közöttetek, tiszteljétek a törvényt, engedelmeskedjétek a kormánynak, s ne sértsétek meg a tulajdon szentségét erőszakkal. De midőn az Isten és haza nevében kérlek: egyszersmind a törvény nevében adom tudotokra, hogy rendbontásaitokat a kormány tűrni nem fogja, s a bűnösök kérelhetetlenül bűnhődni fognak.” A Csákópusztát elfoglalókat a visszatérő hatalom keményen büntette. Darvas azonban a hatalommal szemben merni szegülő példa felmutatása érdekében pontosan feljegyzte: „Az ítélet igen súlyos volt: a fő vádlottat, Oláh István történelmet halálra ítélték, és december 17-én kivégezték, 25 lázadót pedig hosszabb börtönbüntetésre ítélte a törvényszék.”

Darvas érdeklődéssel figyelte a falukutatók mozgalmát. A társadalmi tények, elsősorban egy etagadott, a történelem szintje alá szorított réteg életének, a parasztságnak a bemutatása foglalkoztatta. A tények feltárása, a szembeállítás már önmagában is lázító. Egy egész raj, egy új nemzedék jelenik meg az irodalomban, akik ezt a világot a legmélyebből ismerték: Kovács Imre, Szabó Zoltán, Erdei Ferenc, és tőlük idősebbek is: Veres Péter, Szabó Pál, Sinka István. Szinte mind autodidakták. Műfajuk a szociográfia. Ekkor jelenik meg Illés Gyulának a *Puszták népe*, Veres Péternek *Az Alföld parasztsága*, Szabó Zoltánnak a *Tardi helyzete*, Féja Cézától a *Viharsarok* című műve. A magyar irodalomban ezek a művek valóban sodró erejű változást hoztak: a nagy társadalmi kérdések kerültek előtérbe, a legégetőbb népi-nemzeti sorsproblémák. A paraszti problémakör felvetése, ilyen stílusú bemutatása valóban újszerű, szinte sokkoló hatással bírt, tágította a társadalmi valóságképet, de egyben korlát is volt, hiszen ez az irodalom más jelentős értékeket is hordozott, például a *Nyugat*, a polgárság irodalmát, amelyet gyakran nem akartak észrevenni.

Darvas két jelentős szociográfiát írt. 1937-ben *A legnagyobb magyar falu*, 1939-ben az *Egy parasztcsalád története* címűt. Darvas szociográfiáinak hitelét az ön-életrajzi anyaga adja, az, hogy átélte, megszenvedett világot mutat be. A csupán tárgyilagos „jelentések” azonban vádirattá izzanak. A vád nem szülőhelyének népe ellen irányul, hanem a társadalom, a politikacsinálók ellen, akik felelősek ezért a helyzetért. Úgy dönt, hogy könyörtelenül feltárja ezt a világot, még akkor is, ha a helybéliek több mindenben nem értenek egyet vele: „Mégis tudom – írja –, hogy lesznek a faluban emberek, akik könyvem egyes megállapításaiiban »vádló«, bántó tendenciát fognak felfedezni, mert miért is ne történe itt másként, mint például Tardon?” Szándékáról, indítékáról ő maga is pontosan ír: „Eddigi életem legnagyobb részét lent töltöttem falun, ott él az anyám, ott élnek testvéreim, rokonaim: egyszerű cselédemberek, mezőgazdasági munkások, féliparos-félpasztos proletárok. Közöttük életem hosszú időn keresztül, és

nem tudtam, hogy milyen vadbozótos vidéken élek, mint ők se tudják, mert benne születtek, és benne halnak el: nincs mértékük, amivel mérni tudnának, hiszen egész életük egyszínű napok végtelen sora, amit egyszínűek ők is, a robotosok szürke serege. Később, mikor elszakadtam tőlük, megtaláltam a mértéket, megtaláltam az iránytűt, amivel tájékozódni lehet az elhagyott vidéken falusi kiskirályok és modern jobbágyok között. Az éveken keresztül belém ivódott élmények fölbuktak a tudat alól, és elrendeződve egy érdekes világ képét tükrözték bennem. Ezt a világot próbáltam megmutatni eddigi írásaimban: regényeimben, novelláimban. Ez a munkám természeténél fogva ugyan nem bírja el az epikus elemek halmozását, jó részét mégis nem szándékosan fölkatartott anyag képezi, hanem az éveken át fölhalmozódott és most tudatosított, rendszerezett élmények.”

Az útkeresés forracalmához tartozik, hogy a népből kiemelkedő író ne szakadjon el saját korábbi sorstársaitól, ne szégyellje az övéit, sőt büszkén vállalja őket, hisz ez a világ is emberséggel, értékekkel telítődött, nyomorúságában is büszke, megalázottságában, szegénységében is közösségi. Ezeknek a felismerése adja az érzelmi szálát. Ez az érzelmi szál a szinte kínzó önmegmutatásban és vele való azonosulásban mutatkozik meg. Mindez nem zárja ki, hogy Darvas József igen érzékeny volt a szociografikus gondolkodásra, a tények racionális megközelítésére. Újszerű, hogy a jelzett művei nemcsak egy állókép tükröi, nem csak egy helyzet-felmérés, hanem itt a paraszti állókép egy történeti folyamatba is beágyazódik. A falu közösségének, a parasztembernek már múltja van, története, melyeket a népi emlékezettudat őriz. Hisz a magyar történetírás ekkor még szinte nem is foglalkozik a történelem alatti parasztsággal. Ebben az életben van más is, mint a hétköznapok, az időjárás, az évszakok, a paraszti munka determináltsága, örökös körforgása. Az *Egy parasztszalíd története* Darvas Józsefnek egyik legszemélyesebb jellegű műve. Faggatja, kutatja a történelmet, miért kellett ennek a közösségnek a keserves vándorlás tragédiáját felvállalni, szükségszerű volt-e a szétszórattatás. Családja, faluja tragédiája ez, mégis az övé is. A hűség könyve ez, Daravastól kicsit szokatlanul, érzékeny – személyes líráján átszőve. Látszólag szól csak egy családról, de a család vergődésén túl a szegényparasztság százados vergődése látszik. Lázadó vádirat lesz az oknyomozó vallomásból. „Itt van az anyám – írja ezt már a *Pótlás*-ban – már hatvan éves és még nem volt tartósabb öröm az életében. Nyolc éves sem volt, mikor már előállították valamelyik tanyára zsellérnek, s cseléd is maradt, még csak össze nem kerültek apánkkal. Az élete azután se lett jobb, dolgozott tovább és gyerekeket szült. A legnagyobb is még csak tíz éves volt, mikor a férje elesett a háborúban. Bennünket nevelve lett zsörtölődő, hajszás öregasszony, és hogy mennyit küzdött, dolgozott, azt leírni nem lehet.”

A parasztember is a történelem színpadára lép, az egyénnek, a családnak is van már története, nem lehet már – és ebben igen sokat tettek a szociográfiák

– nem figyelembe venni őket. A történelem, mint a múlt szociológiája jelenik meg. Ő maga mondja, akkor, amikor a mindennapi élet rendjét próbálja rekonstruálni: „A társadalmi sors legmélyére esett emberek életét már az apró dolgok szakadatlan sorsa fogta szigorú rendbe, s mert én látni akartam a jobbágyösök emberi arcát is, szeretettel keresgéltem ködbe rejtőzött vonásaik után. A kor meghatározó jegyei mellett látni akartam mindennapi életük belső törvényeit, s a törvényt tevő mindennapi dolgokat is.” Darvas ezért is sorolja bőszéggel a közösség múltját, az 1744-es falualapítást, a Harangos kút történetét, és használ bőszéggel felírott és íratlan forrásokat. A hagyományokat, a népszokásokat, történeteket a vallás területéről éppúgy, mint a földmunkásmozgalomból. Ezekből összességében áll eggyé a mű, az itt élők jellemrajza, elsősorban szabadságvágya, hisz a század végén Kossuthot még mindig, mint Megváltót várják haza Orosházára.

Az *Egy parasztcsalád története* személyes, keserű hanggal zárul. Sorsa azt példázza, hogy egy zsellérgyermek – „legyen az bármilyen tehetséges, jóeszű,” még ha az iskolákat el is végzi, csak falakba ütközik, nem léphet be „a hivatalos középosztályba”.

A 60-as években Darvas kiegészítőt ír *A legnagyobb magyar faluhoz*, az *Orosházi változásokat*, amelyben a legújabbkori változásokat igyekszik rögzíteni. Darvasban működik egy érzék, egy érzékenység, amely arra készteti, hogy a történelmi változásokra szinte azonnal reagáljon, sokszor történelmi távlatot sem adva az eseményeknek.

A *Város az ingoványon* című műve ilyen fogantatású, rögtön a nagy világegyezés után, 1945-ben. Műfaja szociográfia, önéletrajz, vitairat, a megközelítése tárgyilagos leírás a saját sorsán keresztül. A két világháború közötti szellemi életét próbálja megrajzolni, itt már a polgárosodó magyar értelmiségi élet jelenik meg. Az egyik példaképévé, Szabó Dezsővel is itt vet számot, és leszámol annak nacionalizmusával.

Szociográfiai mellett történelmi regényeket is megjelentet. *A törökverő* (1938) Hunyadi Jánost állítja középpontba, azt a vezért, aki a török ellen tudott diadalmasan győzni. A példa felmutatása is fontos, hisz Hunyadi alakja a nép sorából felemelkedő hőst példázza. A történet rávetül a regény keletkezésének korára: már szinte akadálytalanul tör előre a fasizmus, csak a legszegényebb néptömegek állíthatják meg, a Hunyadihoz hasonlóak, csak ők tudnak igazi hazát teremteni.

Az 1942-ben írt *Harangos kútnak* nincs ilyen kiemelkedő hőse, a hős itt maga a nép, az alföldi paraszttársadalom. Illúzióktól mentes a regény, nem stilizálja egyoldalúan, nem idealizálja hősökké őket; esendőségükben, jó és rossz tulajdonságokkal élő, építésre és rombolásra is hajlandó emberek világa ez.

Az *Elindult szeptemberben* (1940) című regénynek és az 1942-ben készült drámájának a *Szakadék*nak már értelmiségi problémakör kerül a középpontjába.

A regény főhőse a paraszti környezetből induló Vass Pista mintha Darvas József lenne, tanítóképzőt végez, keserves küzdelemben próbál értelmiségi pályán megkapaszkodni, de ebben a világban mindvégig idegen marad. Nincs más választása, minthogy visszatér az őt indító paraszti közösségbe, de igazi drámája ekkor bontakozik ki, már itt is idegennek tekintik, bizalmatlanok vele, a rettenetes történelmi tapasztalatok ezt sugallták a parasztságba. Az egyéni sors tragédiája, hogy sem a kitörés nem lehetséges, sem az azt megpróbálónak a visszatérés. „Az itt élő emberek bizalmatlanok ahhoz, aki elmegy közülük, ahhoz is, aki visszajön közéjük – csak annak hisznek, aki mindig közöttük van” – mondja keserűen. Mintha Darvas saját életútját – bizonyos értelemben tragédiáját – érezte volna meg. Ennek a Magyarországnak a társadalma erősen kötött, a demokratizmus hiánya miatt a mobilitásnak az esélyei sem adóttak.

A *Szakadék* konfliktusa, melyet a *Máról holnapra* (1940) című regényéből írt, is hasonló: a tanítónak olyan szituációban kell igazságot tennie, amelyben a népnek konkrétan nincs igaza. Darvas írói nagysága, hogy a kérdést magasabb erkölcsi síkra emeli, és a nép történelmi igazsága mellé áll.

1945 Darvas művészetében is egy jelentős, határozott választóvonalat jelent. Korábbi, most csak vázlatosan felemlített művei karakteres egységet mutatnak: egyazon nép, társadalmi réteg, a parasztságnak a sorsa foglalkoztatta: milyen értékeket hordoz az, és hogyan lehet életüket megváltoztatni. Az a nagy nekilódulás, amely *A város az ingoványon* jelentett, megtorpan, sőt egy évtizedre szinte teljesen elapad. A közélet, a politikai szerepvállalás háttérbe szorítja az író: építésügyi, közoktatásügyi, végül népművelési miniszter, közben főszerkesztő, írószövetségi elnök, országgyűlési képviselő. Hiszi, hinni akarja, hogy hasznosan tudja szolgálni az őt küldő társadalmat. Tettei, publicisztikája viszont azt tükrözik, hogy ennek az ellenében is fordult. Sajátos, közép-kelet-európai történelmi fejlődés ez, a népi írók jó része kivette részét belőle: Veres Péter, Szabó Pál, Erdei Ferenc. Kettős szerep ez korábbi önmagához képest, nincs nyoma, hogy lázadott volna ellene, figyelmét az „ügy” szolgálatába állította. Ekkor írt publicisztikái a kommunista politikus reflexiói.

Emberi, írói drámája, hogy fiatalkori eszményei távolodni látszottak a valóságtól, meghasonlása már-már szakadékká mélyült. Kívülálló szinte semmit sem látott ebből a belső küzdelemből. Az ideológiai elvek és az irodalompolitika – melynek tevőleges alakítója volt – egymás ellen fordult. Szóban harcban a szematizmus ellen, de a valóságban nem lehetett elszakadni, kitörni ebből az ördögi körforgásból. Mintha érezte volna, ösztönös realista érzéke nem engedte, hogy a szépíró megszólaljon ekkor. Illyés fogalmazta meg később a legtisztábban ezt a drámát: „Mert növeli, ki elfödi a bajt!” 1956 katalizmája ébreszti Darvast: mi történt, miért történt írói lelkiismerete szerint cselekedett-e? Közösségi, oknyomozói művei ezután születnek: a *Kormos ég*, a *Részeg eső*. A

közélet és a magánélet drámái. Balla Géza kérdezi a *Részeg esőben*: „Te hiszel még? Úgy igazán, mint fiatalunkban?”

Most kell feltenern a kérdést, hogy milyen ember volt Darvas József? Balogh Edgár „örök józannak” nevezte. Tartása volt, zárkózott, többen gőgnek vélték azt, ami szeméremből fakadt. A paraszti élet hozhatta ezt, hisz úgy tartotta ez kemény világ, hogy gyerekeket is úgy kell nevelni, hogy ne érezzék azt, hogy szeretik. Védekezés volt ez a könyörtelen világgal szemben, amelyet csak az erősek tudtak átvészelni. Ő maga így ír az *Egy parasztcsalád története* végén: „Magasabbra kellett jutnom, ki kellett közülük emelkednem, hogy így tágabb szemhatárt hagyó pillantással egybe tudjam fogni az évszázados folytatódást, amely az ősoktól az engem dajkált szűkebb közösségig ér. Nem vagyok érzélgős. Paraszt vagyok, s a megcsalt, ridegen tartott nemzedékek kikovácsolódott keménysége bennem s töretlenül él. Néha mégis, ha visszatekintek az elhagyott tájra, az elhagyott emberekre, valami nagyon elszorítja a torkomat.

Szeretem a családomat: az anyámat, testvéreimet s a szerte élő rokonokat mind – és tudom, hogy ők is szeretnek engem. Az életük nem titok előttem, mint ahogy én is hagyom őket olvasni a magaméban. Tér és idő távolsága nem választ el bennünket sokszor vagyok közöttük, s látszólag igen jól megértjük egymást. Néha mégis, egy-egy elmondott szó rezdülésén, elfogott tekintet vilánásán keresztül élesen döbben belém a fájdalom, hogy mennyire idegenek lettünk egymás számára. Áltatom, vigasztalom magam, s esetek, jelek seregét vonultatom fel, hogy bebizonyítsam magam előtt az ellenkezőjét – de ezekben a pillanatokban világosan, tisztán érzem, hogy én már soha többé nem tudok igazán hozzájuk, velük, legfeljebb csak róluk, érettük szólni.”

Fábián Zoltán az *Alföld* című folyóiratban (1978 július) közöl egy visszaemlékezést *Énekszó és levél* címmel. Az emberi arcképéhez nyújt adalékokat: „Darvas József nagyon szeretett énekelni. Ritkán szánta el rá magát, de ha megjött a dalos kedve, gyermeki örömmel feledkezett bele az énekszóba, oldódott fel az éneklő közösségben. Szépen dalolt, szemérmes méltósággal. Nem igyekezett ledallani, túlharsogni senkit, örömmel társult a már éneklőkhöz. Egyedül alig-alig kezdett el dalt; rendszerint megmarkolta valamelyik szomszédjának a karját, vagy odaszólt a társaság nótafájának, – utolsó éveiben leginkább Czine Mihálynak –: „Na, most azt, hogy”, s mondta-dúdolta, melyiket is szeretné.” Fábián közöl egy magánlevelet is, melyben Darvas legbelsőbb érzései, emberi arca még jobban megmutatkozik. Fábiánnal igen közeli barátságban volt – sokat dolgoztak együtt az *Olvasó népért* mozgalomban. A levél előzménye, hogy Darvas nem ment el Fábián Zoltán regényéből készült film bemutatójára. Ebben a levélben írja Darvas: „A munka nem megy; semmi sem megy. [...] Kétségbe vagyok esve. Egyszerűen nem értem, hogy mi van velem. És mi lesz velem? [...] Valami irózatos nagy sírás talán át tudna még mosni, de sírni se

tudok. Kedves Zoli, én nehezen, vagy ügyetlenül tudom megmutatni, ha valakit szeretek. Téged nagyon szeretlek [...] Jó lenne egyszer veled is, másokkal is nagyon őszintén kibeszélgetni magamat. De ez nálam már, úgy látszik, nem megy. Buddha lettem; vicinális Buddha – és azt hiszem, ebbe fogok belehalni. Nem ma. Nem is holnap, sajnos. Bár sosem tudja az ember.” Fábián a levélhez megjegyzést is fűzött: „Darvas Józsefben elemi erővel élt a »szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak« vágya, szenvedélye. (Nem véletlenül volt legkedvesebb költője Ady.) Ez hajtotta, sarkallta minden tettében. Igen, de a külvilág elől elrejtette ezt a már-már görcsös, bénító szemérem, a bölcs Buddha-álarc. Iszonyú, az egyéniség szétrobbantására törő kettősség feszült benne, amely néha – szavával élve – ki-kilöködött a felszínre, de amelyet élete végéig nem tudott feloldani.

Szüntelenül és kétségbeesetten le akarta hántani magáról a Buddha-maszkot, de az rákérgesedett, belenőtt a húsába, így szüntelenül önmagát tépte, marcangolta. Ebbe halt bele.”

A *Részeg eső* (1963) a megújuló magyar regény szép példája. Görömbei András azt mondja róla: „*A Részeg eső* a kérdezés regénye, lelkiismeret-vizsgáló és lelkiismeret-vizsgálatra kényszerítő erős sodrású könyv, emlékező és emlékezésre kényszerítő.” A regény írásának technikájában megközelítésében is újszerű, szinte a film megjelenítési eszközeit használja: gyors, hiteles asszociációkat, előtörő emlékképeket. Lírai, epikai, drámai fejezetek váltják egymást, a szépirodalmi stílust esszéisztikus elemek tördelik. Mintha az *Elindult szeptemberben* felvetett kérdéskört folytatná: mennyire felelős az ember, az egyén a történelemért? B. Nagy László fogalmazta meg, hogy sorsfordító és próbáló időkben „a legkisebb gondolkodási hibának is jóvátehetetlen következménye van.” Egy egész nemzedék kényszerült számadást végezni. Darvas azt mondja a *Részeg esőben* – önmagát sem felmentve –, a hibákat, tévedéseket az emberi jó szándék nem menti, a hibák végzetesek voltak. Ezzel az emberi attitűddel hitelesíti önmagát és korábbi műveit Darvas. Van helytállás, bátorság, jó szándék, és van tévedés és van áldozat is. Erkölcsi megtisztulás is létezhet, esély egy tisztességes életre. Ezt veti fel Zrínyiről szóló (1967-ben írott) drámájában is.

Valószínűleg ilyen meggondoltságból – a valósággal őszintén akaró szembe-sülés igényével – áll a *Magyarország felfedezése* című könyvsorozat újraindítása mellé. Új drámája *A térképen nem található* is ezzel a kérdéskörrel foglalkozik: mennyire lehet kimondani a valóságot, mennyire kell kendőzni azt? Darvas a kendőzetlen igazmoncás mellett teszi le a voksát.

Utolsó drámája a *Fünyadi dráma* (1973) a *Törökverő* című regényéből készült. Nem egyszerű adaptációról van szó, szuverén új mű születik. Központi kérdés a hatalom megítélése kerül: tudunk-e jól élni, felelősséggel a ránk bízott hatalommal, az ország, a nép, a közösség boldogulására fordítjuk-e azt. Erkölcsi,

politikai állásfoglalás ez, mérték a darvasi életműben, amelynek kvintesszenciája az lehet: hűség a néphez.

Előadásom elején erről szóltam, hogy nagy a csönd Darvas életműve körül. Túlzóan nagy. Örülök, hogy az őt útjára bocsátó közösség Orosháza lakói nem engedik a csend harangját az életműre borítani, hogy az itteni és az általa is leírt monda átalakított képével éljek, s a feledés harangos kútjába rejteni. Ezért keltenek a megemlékezések, a tisztázó értékelemzések. Kincs is rejtezik a Darvas életmű harangja alatt.

Kárpáti Tünde

MOLNÁR ÉRTÉKELES?

(Nagy György: Molnár Ferenc a világsiker útján
Györgyey Klára: Molnár Ferenc)

A tavalyi és az idei esztendő is jubiláris év Molnár Ferenc biográfiája tekintetében. 2002-ben halálának 50., 2003-ban pedig születésének 125. évfordulója ad alkalmat a megemlékezésre. A tavalyi jubileumra főhajtásképpen két – az író életművét átfogó igénytel szemlélő, magyar nyelven most először megjelenő – könyv is napvilágot látott.

Nagy György, azaz George L. Nagy *Molnárs Stücke auf der deutschsprachigen Bühne* című 1978-ban írt könyvét Kálmán Judit fordításában *Molnár Ferenc a világsiker útján* címmel 2001 végén adta ki a Tinta Könyvkiadó. A drámaíró születésnapjára az akkori szóhasználat szerint „nyugaton” készült tanulmány Magyarországon hamarabb nem jelenhetett meg, de legalább most ünnepelhetjük a XX. század első két-három évtizedének legsikeresebb színpadi íróját e kiadvánnyal. Néhány hónappal később a Magvető Kiadó is jelentkezett egy Molnár-témájú könyvvel, egy ugyancsak több évtizeddel ezelőtt (1980-ban) Amerikában írt monográfiával, a szerző Györgyey Klára maga is fordító, a Nemzetközi P.E.N. Klub Amerikai Emigráns Centrumának elnöke. A kötet címe *Molnár Ferenc*, fordítója Szabó T. Anna költőnő.

Mindkét könyv megjelenése azt mutatja, hogy az irodalom- és színháztörténet igyekszik törleszteni Molnárral szembeni adósságaiból, de hogy ebből az adósságból maradt még jócskán, azt az is bizonyítja, hogy nem friss irodalomtörténeti munkák kiadásáról van szó – ezek ugyanis még hiányoznak –, hanem